

SATYRA POLITICĂ A LUI SENECA

Tamás Hajnalka

The Political Senecan Satire (Abstract)

This writing is made up of several considerations on Seneca's satire *Apokoloquintosis*. The pretext for the analysis is the dating of the satire as the importance of this fact proves to be fundamental for its interpretation. We accept the date which Pierre Grimal proposed but at the same time we discuss the meaning that this date conveys to the satire. The writing of the text is, without any doubt, an act of political propaganda, but a careful examination of the satire reveals hidden meanings and several functions of it.

Among these, the first one is the opinion forming function of the text: Seneca cares to inoculate in the collective mentality the image of Nero as a savior and restaurateur of the Augustine golden age and its values. In this sense, its propagandistic content sets *Apokoloquintosis* in a broader context of the dialectic between East and West and paints the portraits of the Caesars descending from the family of Germanicus. In fact, the propagandistic apparatus that makes Augustus an exponent of western culture opposes him to the political ideology sustained at times by Marcus Aurelius, an ideology that represented eastern mentality. We are aware of the destiny of this ideology: it was demolished by Augustus and turned into something completely odious to the Romans. Yet the emperors that followed were descendents both of Augustus and Marcus Aurelius, 'inheritors' of both ideologies. To ensure a best possible beginning to Nero's reign under these circumstances, it was necessary to bring forth and underline his 'Augustinian' side. Taking this fact into account we have reconsidered this dialectic and showed what was the solution found by Seneca so as to question Augustus himself. Our observations are also on the inter-textuality between this satire and Vergilius' *Bucolics*.

At the same time, to enable Nero to become a hero, the masses had to need saving. This became possible if the reign of the previous emperor, Claudius, was depicted as an 'iron age'. In this we find the profound reason for writing *Apokoloquintosis*, a pamphlet of Claudius. Seneca uses all of his resources, both the formal ones (the genre he chose) and the ideological ones.

Key words: satire, Augustan, ideologic, solar, Claudius, Nero.

La satire politique sénécanne (Résumé)

Ce travail voudrait ajouter plusieurs considérations à l'exégèse de la satire du Sénèque, *Apokoloquintosis*. Le prétexte de l'analyse est la datation de cet oeuvre, dont l'importance se montre capitale pour son interprétation. On accepte la date proposée par Pierre Grimal, mais toutefois on discute le sens qu'il en a donné. Certes, la composition de cette satire est un acte de propagande politique, mais une examination attentive du texte dégage des sens cachés et plusieurs fonctions.

Parmi eux, il faut situer sur premier plan la fonction formatrice d'opinions: Sénèque veut inoculer dans la mentalité collective l'image d'un Nero sauveur, restaurateur de l'âge d'or augustane, et des valeurs promus à ce temps. En ce sens, la propagande que représente l'*Apokolokyntose* s'inscrit dans le cadre plus large de la dialectique entre Orient et Occident, qui entoure les figures des césars descendants de la famille de Germanicus. En fait, l'appareil propagandistique qui a fait d'Auguste un représentant de la culture occidentale, lui opposait l'idéologie politique adoptée par Marc-Antoine, comme représentative pour la mentalité orientale. On sait le destin de cette idéologie: elle a été démontée par Auguste, transformée en quelque chose d'odieux pour tout romain. Mais les césars que le suivirent étaient descendants d'Auguste et Marc-Antoine à la fois, donc ils en étaient les "héritiers" de toutes les deux idéologies. Dans telles circonstances, il était nécessaire, pour assurer un début optimal au règne de Neron, de mettre en évidence seulement ce qu'était augustan en lui. À cet égard, on a reconsidéré cette dialectique et on a montré comment utilise Sénèque la solution que donne Auguste lui-même à la question. Nos observations s'appuient aussi sur la relation intertextuelle que la satire entretient avec la quatrième *Bucolique* de Virgile.

Parallèlement, pour que Nero soit un sauveur, il fallait que la foule ait besoin d'un sauveur. Ça devient possible si le règne de Claude, l'empereur précédent, était peint comme un âge de fer. En ça on trouve la raison profonde de l'*Apokolokyntose*, du pamphlet à l'adresse de Claude. Sénèque valorise en plein toutes ses ressources, soient-elles formelles (l'espèce choisie) ou bien idéologiques.

Mots clefs: satire, augustan, idéologique, solaire, Claude, Neron.

Preliminarii

Pe Lucius Anneus Seneca Iunior, fiul lui Seneca Retorul, posteritatea îl cunoaște îndeobște ca fiind cel mai important autor latin de filosofie morală – a fost supranumit Seneca Filosoful. Și totuși, lui i se atribuie și o satiră menippea (surprinzător, dacă avem în vedere contrastul dintre cele două genuri), al cărei titlu consacrat de tradiția exegetică este *Apokolokyntosis Divi Claudii*, pe scurt, *Apokolokyntosis*.

Ca și în cazul majorității operelor senecane, datarea acestei satire este o problemă. Opusculul în sine ne oferă puține indicii, putem deduce cu siguranță doar că a fost compus după moartea lui Claudius și la începuturile domniei lui Nero. Sunt însă necesare precizări suplimentare, dacă *Apokolokyntosis* a fost compus imediat după proclamarea lui Nero ca *princeps*, sau într-o perioadă mai târzie, căci de rezolvarea acestei dileme depinde în bună măsură interpretarea textului.

P. Grimal¹, având în vedere că decesul împăratului Claudius a survenit la 13 octombrie 54, a propus ca dată aproximativă sfârșitul acestui an. Principalelor obiecții, și anume că tot în acest timp Seneca a redactat și *laudatio* rostită de Nero cu prilejul funeraliilor împăratului defunct, *laudatio* care vine în contradicție flagrantă cu ironiile din *Apokolokyntosis*, Grimal le răspunde prin afirmațiile lui Tacitus. Istoricul relatează că ceremonia funerară a fost obiectul râsetelor publicului, deci că nimeni nu credea în adevărul celor rostite. În realitate, susține savantul francez², declamarea elogiului funebru și deificarea lui Claudius sunt o obligație pentru Nero, în calitatea lui de nou șef al ginteii Claudia, dar nu putem susține prin aceasta că cele două acte ar fi receptate cu un real sentiment de pietate.

¹ P. Grimal, *Seneca sau conștiința imperiului*, trad. ro., Editura Univers, București, 1992, pp. 102-103.

² Id., *ibid.*

Scopul satirei

Unul din argumentele forte pe care Grimal le aduce în favoarea datei propuse (anul 54, după proclamarea lui Nero ca *princeps*) este scopul urmărit de Seneca. El demonstrează astfel legătura indisolubilă între data redactării satirei și intenționalitatea sa. Această intenționalitate ar fi, în viziunea lui Grimal, dublă. Pe de o parte, trebuia să discrediteze imaginea publică a lui Claudius, iar pe de altă parte, urmărea să liniștească populația alertată de zvonurile care circulau cu privire la circumstanțele morții acestuia, pregătind astfel trecerea în condiții optime a puterii în mâinile lui Nero³: “era important ca această ură (față de Claudius – n.a.), sau, în lipsa ei, sentimentul gesturilor ridicole ale împăratului să fie generalizat în opinia publică, dacă se dorea ca domnia lui Nero să înceapă sub cele mai bune auspicii”⁴.

Că redactarea lui *Apokolokyntosis* este un act de propagandă politică, este un fapt cert. Cu toate acestea, scopul ei nu pare a fi numai liniștirea populației. Aserțiunea cercetătorului francez își găsește parțial suport în text, dar, la un alt nivel, această satiră mușcătoare vizează inocularea unor idei în mentalitatea colectivă. *Apokolokyntosis* este un adevărat formator de idei în sprijinul noului regim (neronian), iar aceste idei pot fi evidențiate printr-o reconsiderare a textului senecan.

La cererea lui Mercur, Parcele taie firul vieții lui Claudius (*Apok.*, III – IV.), care ajunge după moarte în cer, unde nimeni nu îl recunoaște, nimeni nu știe ce soi de creatură este (*Apok.*, V.). În cele din urmă, este luat sub protecția lui Hercules, care îi susține cauza în ședința senatului zeilor, instituită pentru a delibera dacă împăratul deificat oficial va fi realmente acceptat în rândul *divi*-lor (*Apok.*, V. – IX.). Dar tocmai când lucrurile păreau să ia o întorsătură favorabilă pentru el, Augustus, primul dintre *divi* romani, se proclamă acuzator al lui Claudius și obține exilarea lui din ce în infern (*Apok.*, X. – XI.).

O primă observație decelabilă din text este că Seneca urmărește, așa cum remarcă și P. Grimal⁵, desacralizarea persoanei lui Claudius, totala lui discreditare, nu numai ca om, ci mai ales ca *imperator*. Persoana împăratului era simțită încă de pe atunci ca inviolabilă și consacrată, în virtutea atât a predestinării sale, cât mai ales a anumitor prerogative moștenite din vremea lui Augustus. Printre acestea, același P. Grimal⁶ numără: “*imperium proconsulare maius*, care asigura principelui comanda supremă a armatei și controlul administrației în întreg imperiul, cu excepția Romei, *tribunicia potestas*, “puterea tribunicară”, ce-i garanta inviolabilitatea personală și controlul vieții politice din Capitală și competențele de *pontifex maximus*, conducător al religiei romane și deci dirigitor al vieții spirituale și chezaș al legalității celei mai sacre”. Toate aceste prerogative îi reveniseră și lui Claudius, iar Seneca ironizează în primul rând modul lui de a le gestiona.

De asemenea, la orice schimbare de putere, mai ales atunci când puterea nouă are pretenția să ducă o politică de factură oarecum opusă, se dorește minimalizarea predecesorului, pictarea lui în culori sumbre – pentru a folosi o metaforă –, evidențierea a tot ceea ce a fost negativ în persoana și politica acestuia, și ocultarea aspectelor pozitive. Or, în cazul lui Claudius, împăratul care a redresat economia romană aflată în năruire după domnia

³ Id., *op. cit.*, p. 103.

⁴ Id., *op. cit.*, p. 106.

⁵ Id., *op. cit.*, p. 103.

⁶ P. Grimal, *Civilizația romană*, trad. ro, București, Editura Minerva, BPT, 1973, vol. I, p. 68, nota 1.

lui Caligula, cezarul “organizator al imperiului”, cum îl numește Németh Gy.⁷, mai mult ca sigur aceste aspecte pozitive erau foarte vii în conștiința locuitorilor Urbei.

Jocul adus în fața spectatorilor (al cititorilor) este menit să inducă în mentalitatea colectivă ideea unui Claudius malformed și deficitar ca persoană, și care a distrus *maiestas* a poporului roman ca împărat. Toate acestea pentru ca succesorul lui, Nero, să fie perceput ca un *Salvator*, ca un restaurator; mai mult, după cum vom vedea, el trebuie să apară ca un nou Augustus, chiar să-l depășească. Iar Seneca a utilizat la maximum inventarul de mijloace de care dispunea ca să-i convingă pe cititorii sau auditorii lui *Apokolokyntosis* de acest fapt. Nimic nu este lăsat la voia întâmplării, nici chiar alegerea speciei.

De ce o satiră?

Alegând satira, specie atât de gustată de romanii tuturor timpurilor, eruditul roman a procedat foarte abil. În primul rând, discursul imaginat de Seneca se folosește de autoritatea martorului care a jurat că l-a văzut pe *imperator*-ul defunct urcând la cer; jurământul său solemn învăluie tot ceea ce se povestește (*Apok. I.*). Faptul conferă celor relatate o aparență de autoritate religioasă, discreditând astfel însăși realitatea apoteozei. Mai mult, în perioada lui Seneca, apoteoza oficială devine, așa cum remarcă și D. M. Pippidi, o “instituție a statului roman”⁸, având în consecință un caracter tradițional și prin aceasta obligatoriu, dar care nu presupune o reală și necesară aderență spirituală⁹.

Apoi, satira se adresează în special publicului larg, plebei, dar nu este desconsiderată nici de senatori, de elita societății romane¹⁰. În al treilea rând, considerată specific romană, specia satirei contravine prin sine filolenismului claudian.

Seneca a inserat în *Apokolokyntosis* o *laudatio*, un elogiu al lui Nero, care ocupă întreg capitolul IV. Efectele dualității satiră – elogiu sunt evidențierea contrastului dintre cei doi cezari; antiteza la nivel formal accentuează, chiar exagerează opoziția dintre defectele fostului principe și calitățile celui nou, opoziție manifestă în conținutul operei.

Totul, chiar și formele (literare) alese, pare să sugereze revenirea, odată cu noul regim, la sobrietatea din perioada augustană, la restaurarea valorilor promovate atunci și la redobândirea statutului de privilegiat al sorții și conducător al lumii pe care, prin grija lui Octavian, poporul roman îl dobândise.

Apokolokyntosis și dialectica ideologică Orient – Occident

Leitmotivul reînțarcerii la politica augustană a fost speculat de aproape toți împărații care au descins din familia lui Germanicus. Curios este că toți aceștia au căzut în

⁷ Németh Gy., *A zsarnok Nero in Karthágó és a só. Az ókortörténet babonái*, Budapesta, Editura Korona, 2002, p. 159.

⁸ D. M. Pippidi, “Înălțarea” lui Caesar și cultul cărmuitorilor în Roma imperială în *Studii de istorie a religiilor antice*, București, Editura Științifică, 1969, p. 142.

⁹ Dacă luăm în considerare impopularitatea de care au avut parte pretențiile *imperator*-ului precedent, Caligula, de a fi un *deus in vita*, vom avea o intuiție destul de clară asupra opiniilor publice cu privire la aceste ceremonii de deificare.

¹⁰ De o părere contrară este E. Cizek, care susține că Seneca a destinat satira numai senatorilor, pentru a câștiga simpatiile lor față de noul regim. Vezi E. Cizek, *Prefață la Seneca, Apokolokyntosis. Petroniu, Satyricon.*, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. X. Totuși, dacă lucrurile ar sta astfel, de ce ar mai fi nevoie de discreditarea lui Claudius în ochii unor persoane care oricum erau ostile memoriei lui?

extrema cealaltă, au eșuat în modelul cultural elenistic, în care opinia publică, nu fără a fi manipulată politic, vedea un reflex al componentei genetice antoniene¹¹.

Cele două modele culturale, cel occidental, al cărui exponent și apărător s-a dorit a fi Augustus, și cel oriental, adoptat de Marcus Antonius, care făcea din conducător un monarh absolut, un zeu coborât pe pământ, au jucat o dialectică permanentă în primul secol al principatului. Mentalitatea publică (subliniez, nu fără a fi manevrată ideologic) își făcuse un exercițiu din a recunoaște în atitudinea iulio-claudienilor ecouri ale politicii lui Marcus Antonius, atât de detestată și totodată atât de înspăimântătoare pentru libertate și interesele romanilor din Urbe. Faptul reprezenta un avantaj în distrugerea imaginii lui Claudius; dar constituia în același timp și o primejdie: Nero era și el un urmaș al lui Germanicus, ca atare, în acest joc permanent al ideologiilor care “se moștenesc”, și el putea fi suspectat. Trebuia deci să se evidențieze numai ceea ce era “antonian” în Claudius și numai ceea ce era “augustan” în Nero.

Seneca a știut să speculeze bine nostalgia augustană a contemporanilor săi. Amintirea marelui conducător, grație propagandei sale eficiente, era încă vie printre locuitorii Romei, care mai sperau în posibilitatea revenirii la fericitul secol de aur concretizat în domnia lui. Nu întâmplător cel care îl acuză pe Claudius este Augustus. Nu întâmplător i se impută faptul că a degradat însuși statutul de *homo Romanus*: etalonul în funcție de care este luat în considerare omul roman este tocmai acest statut pe care Octavian i l-a conferit. Și să nu uităm nici că punctele de convergență cu politica augustană – cum ar fi reorganizarea imperiului – lipsesc cu desăvârșire din inventarul de fapte pe care *Apokolokyntosis* îl pune pe seama cezarului defunct, acestuia nerecunoscându-i-se nici cel mai mic merit. Dimpotrivă, în timp ce acuzatorul este Augustus, unicul său apărător este tocmai Hercules¹², divinitate a cărei patronaj a fost ales de Marcus Antonius în faza incipientă a teologiei sale politice.

Cu toate acestea, nu se poate face o distincție atât de netă între cele două ideologii de mai sus. Capitoul IV, precum și legătura intertextuală pe care o întreține cu *Bucolica a IV-a* vergiliană sunt semnificative din acest punct de vedere.

Solarismul neronian în *Apokolokyntosis*

În timp ce una din Parce taie firul vieții lui Claudius, Lachesis toarce cel mai mareț destin pentru Nero; Apollo, care asistă, profetizează cu privire la veacurile de aur: ele vor debuta odată cu proclamarea tânărului ca *princeps* (*Apok.*, IV.). Vedem că noua domnie, de o longevitate ieșită din comun, readuce pe pământ o nouă vârstă de aur. Protectorul său divin este tocmai Apollo, Soarele, dar și citharedul conducător de car, a cărui replică umană va tinde efectiv să devină Nero. Temele predilecte după Actium, vârsta de aur și teologia apollinică, sunt evidente.

Întreg pasajul este circumscris de o simbolistică solară pregnantă. P. Grimal o pune în legătură cu un *omen* relatat de Suetonius și Dio Cassius, privind predestinarea lui Nero și

¹¹ Antonia Minor, mama lui Germanicus, a fost fiica lui Marcus Antonius și a Octaviei, sora lui Augustus.

¹² Hercules devine în mod interesant, un simbol cu dublu sens în cadrul satirei: pe de o parte, trimite la propaganda religioasă a lui Marcus Antonius, dar în același timp Hercules este și personajul preferat al comediei pentru a ilustra tipul mândăului dotat cu foarte puțină inteligență. Așadar, Claudius este luat sub protecție de unica divinitate care îi poate întrucâtva semăna, atât în privința preferințelor culinare, cât și în privința prostiei. Invers, patronajul lui Hercules, îndărătul figurii căruia întrezărim masca din comedii, contribuie la ridiculizarea celui apărat, mergând până la grotesc. Avem de-a face cu o nouă subtilitate a lui Seneca, mai mult ca sigur gustată din plin de către destinatarii opusculului.

solaritatea lui. Tot Grimal a evidențiat originile egiptene ale acestui *omen*. Faptul că nou-născutul Agrippinei a fost atins de razele soarelui mai înainte ca ele să fi atins pământul corespunde unui rit egiptean, care pune în scenă unirea regelui cu discul solar la răsăritul lui: “astfel, în însăși familia lui Germanicus se născuse un copil pe care voința divină îl marcaseră cu semnul regal: principe solar, el era astfel predestinat să domnească asupra Egiptului, deci asupra universului roman, întrucât suveranul Romei și stăpânul Egiptului se confundau acum de aproape un secol”¹³. Punctul de convergență între paradigma oraculară (de factură vergiliană) din *Apokolokyntosis* și cea egipteană, menționată de cei doi istoriografi, îl asigură figura lui Apollo, despre care Grimal afirmă că “leagă mesianismul pitagoric (care a contribuit în bună măsură la propaganda augustană, după cum reiese și din bucolica lui Vergilius – n. a.) de religia solară”¹⁴.

Dar nu trebuie uitat, susține cercetătorul francez, faptul că lui Seneca, în calitate de reprezentant al tagmei senatoriale și al intereselor acesteia, îi repugnavă “antonismele” decelabile din legenda egipteană. Majoritatea senatorilor au fost martorii regimului promovat de Caligula, cezarul care, conform reflecției posterioare asupra vieții sale, a dus la extreme aceste “antonisme”. Astfel, în sarcina lui Seneca ar fi căzut “să exorcizeze amintirile supărătoare” din legenda “pe care Agrippina o întreține cu complezență în jurul fiului ei”, și să-i valorifice conținutul pozitiv, prin transpunerea ei în termeni romani, care vin în acord cu un stoicism popular și cu aspirațiile lui filosofice¹⁵.

Cu toate acestea, solarismul din *Apokolokyntosis* nu este unul de factură stoică. Soarele – Apollo, al cărui paredru uman este Nero, nu patronează trecerea la un nou ciclu cosmic, deci la vârsta de aur¹⁶, ci o protejează chiar pe aceasta, el este garantul și agentul acesteia. Accentul cade pe două analogii: analogia Soare – Nero și analogia Soare / Nero – vârsta de aur.

Se poate desigur obiecta că experiența din timpul lui Augustus, care deja pusese în scenă veacurile hesiodice primordiale, determinase o schimbare de optică. La nivel ideologic, domnia lui făcuse deja trecerea, astfel că nu era necesară reiterarea ei. Dar eu aș adera mai degrabă la observația lui D. M. Pippidi: “Începând cu rândurile din *De re publica*, (...) o întregă teologie avea să fie treptat elaborată, proclamând rudenii cărmuitorilor cu corpurile cerești (...), ale cărei idei de bază sunt contemporane cu primii Cezari”¹⁷. Este cât se poate de firesc deci, ca Nero să fie asociat Soarelui. În aceste condiții, se poate afirma că Seneca a speculat asupra pretențiilor solare ale discipolului său și asupra potențialului ideologic ascuns îndărătul lor. Inspirația egipteană a acestora nu poate fi negată, ea venind în acord cu un aspect al apolinismului augustan oarecum lăsat în umbră. Se impun două observații. Mai întâi, theodiceea apollinică a lui Octavian ia amploare mai ales după Actium și după luarea în stăpânire a Egiptului. Nu este o simplă coincidență, Soarele (cărui i se asocia Apollo) fiind o divinitate centrală în religia egipteană.

Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere și tulburările iscate de așa-numitele oracole sibylline, de fabricație egipteană, care terorizau practic opinia publică înainte de bătălia decisivă de la Actium¹⁸. Ele anunțau sfârșitul Romei și al lumii pe care ea o reprezenta;

¹³ P. Grimal, *op. cit.*, p. 108.

¹⁴ Id., *op. cit.*, p. 110.

¹⁵ Id., *ibid.*

¹⁶ Eschatologia stoică prevedea că sfârșitul ciclului temporal prezent se va împlini printr-o autocombustie generală a cosmosului, *ekpyrosis*, urmată de o renaștere a lui. Stoicismul popular roman asociase această doctrină cu ciclul vârstelor, așezând ultima vârstă (cea de dinaintea *ekpyrosis*-ului) sub patronajul Soarelui, al cărui foc va distruge totul. Asupra stoicismului, vezi J. Brun, *Le stoïcisme*, Paris, PUF, 1966.

¹⁷ D. M. Pippidi, *op. cit.*, pp. 140-141.

¹⁸ Asupra subiectului, v. H. Jeanmaire, *La Sibylle et le retour de l'âge d'or*, Paris, 1939.

se situau în completarea credințele populare cu privire la sfârșitul *eon*-ului prezent printr-o combustie provocată de razele Soarelui, amintit în aceste oracole ca divinitatea dominantă a Egiptului, cea care se va răzbuna, va birui panteonul roman. Opțiunea pentru Apollo apare calculată și din această perspectivă. Divinitatea inspiratoare a Sibyllelor devine patronul divin al lui Augustus, cel care pretindea că adusese pacea mult dorită, se străduia să-i convingă pe romani că trăiesc realmente o epocă de aur. Toate acele oracole care prevestesc distrugerea Urbei în circumstanțe cumplite sunt implicit denunțate ca falsuri, ca speculații absurde și imposibile, din moment ce veritabilul oracol apollinic își găsea împlinirea în persoana și politica principelui.

Oriental mistic își extinde influența asupra lumii romane încă din primul secol a. Chr., putând deveni oricând puntea de lansare a oricărei ideologii. Efectul sus-amintitelor oracole demonstrează acest fapt cu prisosință. Atmosfera de *fin-de-siècle* care domnea în Roma acelor vremuri privilegiază imaginea Soarelui. Octavian va asuma toate aceste credințe și le va transforma, le va modifica sensul prin substituirea Soarelui cu Apollo, asigurând o trecere “pașnică” la un nou *eon*. Apollinismul asigură așadar confluența dintre misticismul oriental și spiritualitatea romană. Oricum ar sta lucrurile, potențialul mistic al Estului a fost exploatat inclusiv de Augustus¹⁹.

Fenomenul nu trebuie să ne surprindă; în momentul în care puterea trece de la cei mulți în mâinile unei singure persoane, se simte nevoia de a legitima noua stare de lucruri, de a evidenția excepționalitatea acesteia, predestinarea sa de către o voință divină. Statul și *imperator*-ul consacrat sunt două entități inseparabile chiar de la începuturile Imperiului Roman. Octavian s-a înscris și el pe linia inițiată de Caesar și Marcus Antonius²⁰, doar că a modelat misticismul oriental și divinizarea conducătorilor astfel încât să nu lezeze prestigiul și aspirațiile conaționalilor săi, a știut să le transforme într-o realitate care era în aparență exclusiv romană²¹, practic i-a determinat pe romani să-i acorde un cult. Căci cultul imperial a fost inițial un omagiu adus principelui, a fost rezultatul unor reale sentimente de pietate spontană, adevărat, direcționate politic. Doar că succesorii lui nu au reușit să mențină aparențele, și cultul a început să fie resimțit ca ceva obligatoriu, impus, forțat și detestabil totodată.

Tocmai acest fapt trebuia evitat în cazul lui Nero. Oamenii trebuiau să fie pe deplin convinși că el este un ales, un veritabil *divus*, asemenea lui Augustus, și care va readuce prosperitatea și fericirea din vremea ilustruului său predecesor. Propaganda senecană face același lucru ca și cea augustană: conferă aspect roman unor conținuturi orientale.

O chestiune importantă rămâne dacă aspirațiile solare ale lui Nero sunt anterioare sau nu urcării sale pe tron. Problema rămâne deschisă dezbaterilor. O precizare ar fi totuși posibilă: chiar dacă nu au fost efectiv create, ele au fost în orice caz susținute de aparatul

¹⁹ Opoziția lui Augustus față de tot ceea ce era străin de tradițional (inclusiv cultele egiptene) nu trebuie să ne inducă în eroare. R. Turcan remarca faptul că principele tolera, neoficial, ce e drept, o anumită predilecție pentru isianism chiar în casa lui. Vezi R. Turcan, *Culte orientale în lumea romană*, București, Editura Enciclopedică, 1998, pp. 109-110. Vom vedea că eforturile propagandei din jurul lui Octavian se vor concentra asupra învăluirii acestor forme orientale cu structuri de expresie romane.

²⁰ Personalități excepționale, înconjurate de o aură mistică, se afirmă în viața politică de la Roma, în detrimentul spiritului de conducere colectivă, încă din perioada Scipionilor (așa-numiții *principes*), iar secolul I a. Chr. cunoaște chiar o serie de teologii politice, cum sunt cele întreținute în jurul lui Marius sau Sylla. Vezi R. Bloch – J. Cousin, *Roma și destinul ei*, trad. ro., București, Editura Meridiane, 1985, vol. I., pp. 309-312 și 313-354. Deci, “mistica șefului”, cum o numesc autorii cărții la care am făcut referire, avea o oarecare tradiție înainte ca pe scena politică romană să pășească aceia care vor crea efectiv imperiul.

²¹ Din această perspectivă, interesantă ar fi regândirea operei vergiliene ca o conciliere dintre Orient și Occident, ca o transpunere subconștientă a primului în cel din urmă.

propagandistic din jurul tânărului *imperator*. *Omen*-ul este foarte probabil o creație târzie, o reflecție a unor stări de fapt, dar, în măsura în care noul conducător se dorea a fi un pardedru al Soarelui deja înainte de redactarea lui *Apokolokyntosis*, marele merit al lui Seneca nu este neapărat cel de a fi adaptat aspirațiile lui Nero unui context roman, ci mai degrabă de a le fi conferit o legitimitate augustană.

Apokolokyntosis IV și Bucolica a IV-a vergiliană

Ceea ce frapează în acest capitol al IV-lea din opusculul senecan, este asemănarea cu unele simptome ale “secolelor de aur” pe care Vergilius le-a enumerat în *Bucolica a IV-a*: vopsirea spontană în mai multe culori a lânii, lipsa *labor*-ului (“sponte sua festinat opus nulloque labore”, *Apok.*, IV., v. 12), ba chiar, într-un anumit sens și conviețuirea zeilor cu oamenii, deoarece beneficiile vârstei instituite de Nero se răsfrâng și asupra zeilor. *Iustitia* va coborî din nou printre oameni: Nero le va reda “legilor graiul”²² (“saecula praestabit legumque silentia rumpet”, *Apok.* IV., v. 24). Instaurarea vârstei de aur se face tot în conformitate cu un oracol al lui Apollo (apollinic este și oracolul din bucolică, Sibylla fiind preoteasa acestei divinități).

Similitudinea nu este deloc întâmplătoare și probabil că cititorii avizați remarcău spiritul “vergilian” al acestor rânduri. S-ar putea vorbi aici și de o chestiune de prestigiu, în sensul că apropierea de cel mai mare poet roman, de autorul epopeii naționale îi conferă lui Seneca un plus de autoritate, de credibilitate, îi legitimează cumva demersul și spusele. Seneca devine și el, tocmai prin asocierea cu Vergilius, un *poeta vates*, un profet, cuvintele lui capătă greutate religioasă și valoarea unei predicții infailibile. Corespondențele dintre cele două opere nu se mărginesc însă numai la aceste aspecte. Desigur, tinerețea lui Nero facilita apropierea cu copilul din eclogă.

Vergilius preamărise înainte de toate *maiestas* al poporului roman, care și-a găsit expresia plenară, așa cum am mai remarcat, sub domnia lui Octavian²³, dar nu trebuie să uităm că el însuși a participat în bună măsură la formarea conștiinței acestei *maiestas*. Ideile vehiculate de Seneca au o funcție analogă, cea de a readuce în prim plan valorile de tip vergilian, dar și de a le da o nouă dimensiune, căci acum garantul lor, cel care le va revivifica, este Nero, nu numai un protejat al lui Apollo, ci chiar pardedrul său uman, consacrat în această calitate chiar de zeul însuși (“ille mihi similis vultu similisque decore nec cantu nec voce minor”, *Apok.*, IV., vv. 22-23).

În relație cu bucolica amintită putem înțelege și sensurile ascunse ale satirei. Poemul vergilian celebrează o trecere, de la vârsta de fier la cea de aur. În cazul lui Apokolokyntosis se discută doar despre o vârstă de aur, care a debutat deja, în momentul în care preceptorul noului principe o anunță, separându-se în acest mod elogiarea acestuia de denigrarea lui Claudius. Or, rechizitoriul care i se impută celui din urmă creează imaginea unei vârste de fier cât se poate de veritabile.

Regimul claudian: o vârstă de fier?

Németh Gy. remarcă intercondiționarea dintre cele două vârste: precum celei de fier îi succede în mod firesc una de aur, “una dintre condițiile fundamentale ale sosirii vârstei de

²² Citatele în limba română sunt în traducerea lui E. Cizek, ediția citată.

²³ A se confrunța cu acuzația de degradare a acestei *maiestas*, pusă pe seama lui Claudius (v. *supra*).

aur este existența vârstei de fier înaintea ei”²⁴. Iată una din rațiunile care l-au îndemnat pe Seneca să înfățișeze în culori atât de sumbre domnia lui Claudius. Nu atât ura sa personală, cum consideră majoritatea criticilor²⁵, deși, incontestabil, autorul nostru simțea o anumită animozitate față de împăratul defunct²⁶, nici măcar aspirațiile unei aristocrații care sub el își simțise lezate interesele; nu acestea îl determină pe Seneca să recurgă la un asemenea gest radical, ci exigența creionării unei epoci de fier cât mai sumbre: cu cât este mai întunecată perioada precedentă, cu atât mai luminoasă va părea cea prezentă. Pentru ca Nero să apară ca un *Salvator* era necesar ca mulțimea să aibă nevoie de unul, fapt posibil numai în măsura în care regimul precedent era prezentat ca degradat și anarhic în cel mai înalt grad posibil.

Am amintit mai sus că opinia publică nu era atât de ostilă memoriei împăratului proaspăt deificat. *Apokolokyntosis* vine în întâmpinarea simpatiilor colective și le anulează tocmai prin evidențierea în exclusivitate a aspectelor negative ale cărmuirii lui Claudius. Cu atât mai mult, cu cât criticile sunt formulate de o persoană inițiată în tainele palatului, preceptorul noului principe, Seneca. Iar dacă el, situat foarte aproape de fostul conducător, nu vede nimic pozitiv, înseamnă că nici nu a existat ceva bun.

Asocierea cu o vârstă de fier era facilitată și de două fericite coincidențe: mai întâi, între cele două “vârste de aur” – augustană și neroniană – în fruntea imperiului s-au perindat nici mai mult, nici mai puțin decât patru *imperatores* – exact numărul vârstelor hesiodice care urmează celei de aur²⁷. Apoi, politicile urmate de Tiberius, respectiv Caligula, reprezentau tot atâtea grade de îndepărtare de la ideile călăuzitoare care au “instalat” vârsta de aur din timpul lui Augustus. În aceste circumstanțe, ținând cont de părerea, dacă nu favorabilă, cel puțin neutră față de Claudius, misiunea lui Seneca era să transforme domnia acestuia într-o perioadă mult mai rea decât s-a resimțit sub Caligula. Pentru aceasta trebuia în primul rând să aducă în fața cititorilor un Claudius mult mai cumplit decât Caligula²⁸. Misiune grea, dacă avem în vedere faptul că senatul decretase *damnatio memoriae* pentru acesta din urmă²⁹, în schimb cel dintâi fusese trecut oficial în rândul *divi*-lor. Și totuși, textul lui *Apokolokyntosis* creează o astfel de impresie. În capitolul XI asistăm la o amplă comparație dintre ororile comise de cei doi, desigur, în detrimentul lui Claudius: Augustus îl acuză nu numai de faptul că a reluat pasiunea lui Caligula pentru omucideri, dar a dus-o la extrem (“C. Caesarem non desiit mortuum persequi.”, *Apok.*, XI). Aflăm așadar că “Gaius își omorâse socrul: Claudiu și-a omorât ginerele. Gaius l-a oprit pe fiul lui Crassus să-și spună Magnus; Claudiu i-a dat înapoi numele, dar i-a retezat capul. A ucis în același neam pe Crassus, pe Magnus, pe Scribonia, pe Tristioni, pe Assarion, deși erau nobili cu toții”³⁰. Dar nu aceasta este cea mai mare vină a inculpatului. Același Augustus îi reproșează: “să te pedepsească zeii! E mai mare rușinea că n-ai știut decât că ai ucis.” (*Apok.*, XI). Caligula măcar a făcut ceea ce a făcut în

²⁴ Németh Gy., *op. cit.*, p. 159 (trad. proprie).

²⁵ E. Cizek, *op. cit.*, p. X; chiar și Németh Gy. este de aceeași părere, *v. op. cit.*, p. 158.

²⁶ Este adevărat că Seneca a fost exilat de către Claudius, dar nu trebuie uitat faptul că sentința pronunțată inițial împotriva lui era cea capitală și împăratul a fost cel care a preschimbato în exil.

²⁷ Hesiod – Orfeu, *Poeme*, trad. de I. Acsan, București, Editura Minerva, 1987.

²⁸ Întrucât în cazul regimurilor de conducere personală, domnia se concentrează în jurul personalității celui care conduce, totul depinde de el. Reversul este la fel de valabil: un individ vicios, deficitar, nu poate reprezenta un conducător bun.

²⁹ Cf. Suetonius, *Claud.*, XI. *Damnatio memoriae* era o procedură prin care se urmărea practic eradicarea amintirii împăratului din memoria colectivă; cuprindea trei aspecte: distrugerea statuilor care îl înfățișau, ștergerea numelui său din inscripții și din documentele oficiale (*abolitio nominis*) și anularea tuturor decretelor și actelor sale.

³⁰ *Apok.*, XI.: “occiderat ille socerum: hic et generum. Gaius Crassi filium vetuit Magnum vocari: hic nomen illi reddidit, caput tulit. Occidit in una domo Crassum, Magnum, Scriboniam, Tristionias, non Assaraci nationem, nobiles tamen.”

mod conștient, dar ce fel de principe este acela care nu știe ce anume se săvârșește folosindu-se de autoritatea lui? Ignoranța lui Claudius se traduce prin iresponsabilitate față de supuși, și acest fapt îl face cu mult mai rău decât principele anterior. Nu întâmplător, spuneam, i se opune Augustus: instauratorul veacurilor de aur este în același timp prototipul conducătorului bun, cel mai competent în a-l judeca.

Concluzii

Am încercat să arăt că *Apokolokyntosis* urmărește crearea în mentalul colectiv a imaginii unui Nero salvator, restaurator al valorilor și al epocii de aur augustane, dar și a unui Nero divin, replica umană a lui Apollo. În paralel, se încearcă prezentarea domniei lui Claudius ca o vârstă de fier, pentru a respecta cronologia hesiodică.

Seneca utilizează la maximum toate resursele care îi stau la îndemână, atât formale (dualitatea satiră – elogiu), cât și de ideologie. Constantele sunt întoarcerea la politica augustană (Nero ca un “nou Augustus”), tema vârstei de aur și mistica solară. În ceea ce privește teologia politică, Seneca se folosește de aparenta contradicție dintre cele două modele culturale, occidental și oriental (dialectica Octavian – Marcus Antonius), dar și de rezolvarea ei în maniera în care a făcut-o Augustus. Aproximarea intertextuală pe mai multe nivele cu *Bucolica a IV-a* a lui Vergilius servește aceleași intenții.

În conformitate cu această intenționalitate, am reconsiderat publicul destinat a satirei, susținând că ea se adresează unei pătri mult mai largi decât aristocrația senatorială.

Bibliografie

- R. Bloch, J. Cousin, *Roma și destinul ei*, tr. ro., București, Editura Meridiane, 1985, vol. I.
J. Brun, *Le stoïcisme*, Paris, PUF, 1966.
E. Cizek, *Prefață la Seneca, Apokolokyntosis. Petroniu, Satyricon.*, București, Editura pentru Literatură, 1967.
P. Grimal, *Seneca sau conștiința imperiului*, tr. ro., Editura Univers, București, 1992.
P. Grimal, *Civilizația romană*, tr. ro., București, Editura Minerva, BPT, 1973, vol. I.
H. Jeanmaire, *La Sibylle et le retour de l'age d'or*, Paris, 1939.
Németh Gy., *A zsarnok Nero in Karthágó és a só. Az ókortörténet babonái*, Budapesta, Editura Korona, 2002.
D. M. Pippidi, “Înălțarea” lui Caesar și cultul cârmuitorilor în Roma imperială în *Studii de istorie a religiilor antice*, București, Editura Științifică, 1969.
R. Turcan, *Culte orientale în lumea romană*, București, Editura Enciclopedică, 1998.